

niveau's de economische variabelen doorgaans als meest belangrijk tot beslissend en volkomen doorslaggevend naar voren kwamen, blijken bij de analyses van dit nieuwe materiaal, dat aan de volkstelling van 1960 kon worden ontleend en informeert over het gemiddelde kindertal per huwelijk, de mentaal-regionale invloeden plotseling van veel grotere betekenis. Bij de vruchtbaarheidsdaling sprak de 'streek-cultuur' een duchtig woordje mee. Engelen levert sterke aanwijzingen voor het veronderstellen van belangrijke regionale tempoverschillen in het aannemen van nieuw (vruchtbaarheids)gedrag.

Heeft dit boek ook feilen of roept het vragen op? Ja, maar deze lijken niet essentieel. Zo is de hoofdtitel niet helder en wordt pas duidelijk bij lezing van de studie. De ondertitel suggereert met de chronologische aanduiding 1850-1960 meer dan waargemaakt kan worden en had eigenlijk 1900-1960 of zelfs 1910-1960 moeten zijn. Waar een historicus zich moeilijk een mening over kan vormen is de vraag in hoeverre het statistisch verantwoord is de berekeningen in hoofdstuk 2 uit te voeren op een populatie van slechts elf eenheden (provincies). Om daarover een idee te krijgen zou men de mening van een aantal statistici onafhankelijk van elkaar willen kennen. Ook kan men zich afvragen of het zelfs wel nodig was dit hoofdstuk 2 in het boek op te nemen. Om te weten dat de fertiliteitsdaling in Limburg achterloopt bij die in bijna alle andere Nederlandse provincies is dit hoofdstuk niet nodig. Wij wisten dat al. Men kan zich zelfs de vraag stellen of en hoe zinvol het is om de ontwikkeling in Limburg te vergelijken met zo ver weg gelegen streken als Friesland, Drenthe, Groningen, de beide Hollanden. Is dan een (ook statistisch uitgewerkte) vergelijking met Noord-Brabant, Belgisch Brabant, het Luikse en Duits-Rijnlandse gebieden niet zinvoller? Maar nogmaals, het zijn vragen, en meer niet. Essentieel voor het resultaat van deze studie zijn zij niet.

Bij tijd en wijle verschijnt er een belangrijk boek. Dit is er een. Het zou vertaald dienen te worden. Mits gelanceerd via een daarvoor geschikte internationale uitgever zou het in de wereld van de (historisch-)demografen grote aandacht trekken en een markt vinden. Daarmee is tevens een van de dilemma's van de geschiedwetenschap, en zeker in een beperkt taalgebied, getekend. Voor het kennismaken van zo'n studie zijn in Nederland maar een handvol personen aanwezig, die zowel over de vereiste kennis als belangstelling beschikken. Desondanks is het boek een belangrijke bijdrage aan de vooruitgang in de wetenschap. Men spreekt de laatste jaren nogal eens over een keuze die in de geschiedwetenschap gemaakt moet worden tussen *narratio* en *analyse*. Hoe ook vermomd gaat het in feite om een keuze tussen *consumentisme* en *wetenschap*. De studie van Engelen staat aan deze laatste kant. Maar toegegeven moet worden, dat geschiedschrijving zonder lezers funktieloos is. Het is hier echter niet de plaats om daarover een beschouwing op te zetten. Daarvoor leent een bijeenkomst van het Nederlands historisch genootschap zich beter.

A. M. van der Woude

D. Kortenhoeven, *100 jaar fysiotherapie. Ontwikkeling van het wettelijk en economisch kader van een paramedische beroepsgroep* (Arnhem: Gouda Quint, 1989, xiii + 319 blz., f55,-, ISBN 90 6000 666 6).

Voor degenen, die vertrouwd zijn met D. Kortenhoeven's *Verboden toegang voor onbevoegden* (Utrecht, 1982) en *Van bijverdienste tot broodwinning* (Utrecht, 1983) zal het lezen van dit boek niet veel nieuwe inzichten opleveren. Bovengenoemde artikelen zijn bijna integraal overgenomen als de hoofdmoot van dit boek, zij het in een nieuw jasje gehuld en aangevuld met een sectie

over de opkomst van de heilgymnasten, en bovendien bijgewerkt voor de meer recente ontwikkelingen zoals het wetsvoorstel Beroepen in de individuele gezondheidszorg (BIG). Het feit dat het boek een jubileum-publikatie is ter gelegenheid van de eerste centenaire van het Nederlands genootschap voor fysiotherapie moge ten dele de verklaring vormen voor de doublures die zo optreden.

Middels een beschrijving van het proces van wettelijke inkadering van de medische en paramedische beroepen, en van het sociaal-economische en financiële getouwtrek waarmee dit gepaard ging, beschouwt Kortenhoeven de fysiotherapie vooral als exemplarisch voor het algemenere verhaal van de opkomst van de paramedische beroepen. Marktmechanismen, afbakening van beroepsgrenzen en praxis, en effectieve beheersing van beroepsgedrag worden door Kortenhoeven tot *Leitmotieven* verklaard. Ook dit zal een ieder die maar enigszins op de hoogte is van de professionaliserings- en medicaliseningliteratuur van de laatste decennia niet werkelijk verrassen. Het valt daarom te betreuren, dat Kortenhoeven, zeven jaar na het verschijnen van eerder genoemde artikelen, de gelegenheid niet te baat heeft genomen haar betoog uit te breiden naar meer vakinhoudelijke ontwikkelingen, die 100 jaar fysiotherapie toch ongetwijfeld zal hebben gekend.

Jubileumpublikaties hebben echter het voordeel niet altijd innovatief te hoeven zijn, om toch nog effect te sorteren. In heldere bewoordingen behandelt de auteur in het eerste gedeelte van het boek de specifieke, zeer diverse medische constellatie aan het begin van de vorige eeuw en de sociale pressies en centraliserende tendenzen die uiteindelijk aanleiding gaven tot de geneeskundige wetten van 1865. Ook na de invoering van de wet op de uitoefening der geneeskunst in dat jaar blééf de geneeskundige bevoegdheidskwestie een bron van conflicten. De opinie varieerde hoe de wet te interpreteren en eventueel bij te stellen; in hoeverre moesten deelgebieden van geneeskundige praxis worden vrijgesteld, of nog fundamenteler: wat diende precies onder 'geneeskundige praxis' te worden verstaan. Diverse staatscommissies en werkgroepen die zich over competentie vraagstukken en hun wettelijke consequenties bogen, passeren in het boek de revue. Twee parallelle ontwikkelingslijnen worden vervolgd, enerzijds de discussies over de monopoliepositie van de arts na 1865, anderzijds de discussies voorafgaand aan de uiteindelijke wet op de paramedische beroepsgroepen van 1963. Beide lijnen komen samen in het wetsvoorstel BIG, waarin titelbescherming in de plaats moet komen van het beschermen van geneeskundige praxis, behoudens enige zogenaamde 'voorbehouden handelingen'.

In het tweede gedeelte van het boek staat de opkomst van de heilgymnasten (als voorlopers van de fysiotherapeuten) centraal. Dit proces wordt grotendeels beschreven aan de hand van de 'grensconflicten' die het in 1889 opgerichte Genootschap van heilgymnasten uitvecht met artsenbelangenorganisaties als de NMG of de orthopaeden-vereniging. Maar daarnaast worden ook intern organisatorische kwesties als diplomering of toegangsexamens en problemen als gevolg van concurrentie binnen de heterogene heilgymnasten-groep onderling, uit de doeken gedaan.

Ook het laatste gedeelte van het boek, waar Kortenhoeven de financiële status van heilgymnasten en fysiotherapeuten, de tariefdiscussies met de wisselende gezondheidsfinanciers sinds het begin van deze eeuw en hiermee de relatie tussen financieringskader en fysiotherapeutische praktijkvoering aan de orde stelt, heeft weinig aan kracht ingeboet.

De auteur besluit met een korte blik op de toekomst, waar, als de wet BIG van kracht wordt en het financieringskader van de gezondheidszorg volgens bestaande plannen wordt gewijzigd, de verhouding tussen de begrippen medisch en paramedisch wederom ingrijpend zal veranderen.

In kort bestek levert Kortenhoeven dus met name ook voor mensen die in actuele verhoudingen in de gezondheidszorg geïnteresseerd zijn, een zinnig inleidend historisch werk. Dat haar stijl schetsmatig is en op pedagogische wijze 'de grote lijnen' volgt roept op een aantal punten voor de medisch-historische liefhebber vragen op, zoals bijvoorbeeld bij haar bespreking van het gebruik van de termen 'kunst' en 'kunde' in de geneeskunde in de eerste helft van de negentiende eeuw, een periode waarin in een uitermate complex debat deze termen sterk van lading veranderden.

Godelieve van Heteren

M. L. J. Dierikx, *Begrensde horizons. De internationale burgerluchtvaartpolitiek van Nederland in het interbellum* (Dissertatie Nijmegen 1988; Zwolle: W. E. J. Tjeenk Willink, 1988, 235 blz., f60,-, ISBN 90 271 2964 9).

Dit boek van Dierikx kwam tot stand als Nijmeegs proefschrift onder leiding van prof. dr. A. F. Manning en behandelt een onderwerp, de internationale luchtvaartpolitiek, dat actueel is maar waarvan de historische component ten aanzien van Nederland tot dusver in het duister bleef. In die zin vormt het een nuttige en welkome aanvulling, zowel naar de internationaal rechtelijke als de historische kant. Met zijn schets van het ontstaan en de vooroorlogse ontwikkeling van de burgerluchtvaart in Nederland geeft de auteur bovendien een stukje bedrijfsgeschiedenis, met name van de Koninklijke luchtvaart maatschappij (KLM). Het valt dan op hoezeer de geschiedschrijving van onze nationale luchtvaart is achtergebleven en het geeft voldoening dat Dierikx iets van die leemte opvult, al blijven er nader te formuleren wensen over.

Het hoofdthema vormt intussen de internationale burgerluchtvaartpolitiek van Nederland tijdens het interbellum. Daarover heeft de schrijver na een uitvoerige beschrijving en analyse ten slotte weinig goeds te berichten. Het duurde lang voordat Nederland de invloed van internationaal politieke en juridische factoren op de ontplooiing van de burgerluchtvaart beseftte. In bilaterale contacten was de passiviteit aan onze kant overheersend. Het uitgangspunt van de regering was in het eerste decennium na de eerste wereldoorlog legalistisch, gegrond op de vrees voor inperking van de soevereiniteit. Een wending kwam in 1928 van buitenaf toen directeur A. Plesman van de KLM in het kader van de beoogde vlieglijn op Indië een Nederlandse beleidswijziging wist te forceren en ons land zich sindsdien internationaal ging opstellen als voorstander van vrijheid in de lucht. Dat had ook weer weinig succes en het beeld van Den Haag (buitenlandse zaken en waterstaat) blijft er één van een zwakke, soms ook te trage onderhandelaar. In de grote luchtvaartpolitieke onderhandelingen bleven successen dan ook uit. Dat Nederland toch een vooraanstaande positie in de burgerluchtvaart ging innemen, was toe te schrijven aan werk en streven van Plesman.

Toch zou het zonderde steun van de overheid nooit iets geworden zijn met de KLM. We stuiten hier op de aanvang van dit boek met aandacht voor oprichting, financiering en exploitatie van de KLM. De oprichting vond plaats in oktober 1919; directeur (met als titel administrateur) werd de 30-jarige luitenant-vlieger Albert Plesman en de vestigingsplaats het militaire vliegveld Schiphol. Spoedig blijkt dat het zonder overheidssteun niet zal gaan. Van de strijd daarvoor en de wisselvalligheden daarin doet de schrijver een boeiend verslag, al ontbreekt het aan complete en evaluerende betrokkenheid. De volharding van Plesman met zijn voortdurend verlies latende KLM is bewonderenswaardig maar niet minder verbazingwekkend is het uithoudingsvermogen van de overheid die maar zakken geld in deze bodemloze put bleef